

SYYSKUUN KRIISI 1938

Tshekkoslovakian kohtalo

Tshekkoslovakian asema muuttui maaliskuussa 1938 äärimmäisen ongelmalliseksi, kun Itävalta liitettiin Saksaan. Saksa oli nyt sen naapuri kolmella ilmansuunnalla, ja maa oli jo maantieteellisistä syistä jäämässä Saksan armoille. Kansallisestikin Tshekkoslovakia oli hyvin hajanainen. Vuonna 1932 sen väestöstä noin 52 % oli tshekkejä, yli 22 % saksalaisia, noin 16 % slovakeja, lähes 5 % unkarilaisia ja lähes 4 % ruteeneja ynnä vajaa prosentti puolalaisia.

Turvallisuuspoliittisesti Tshekkoslovakia kuului Ranskan järjestelmään. Locarnon sopimusjärjestelmään liittyen Ranska oli tehnyt Tshekkoslovakian kanssa keskinäisen avunantosopimuksen Saksan hyökkäyksen varalta. Vuodesta 1935 Tshekkoslovakialla oli tällainen keskinäinen avunantosopimus myös Neuvostoliiton kanssa. Se liittyi läheisesti Ranskan ja Neuvostoliiton väliseen sopimukseen samalta vuodelta, eikä siihen sisältynyt automaattista toimeenpanovelvollisuutta. Moskovan ja Prahan sopimuksen soveltaminen riippui Ranskasta. Toimenpiteisiin ryhdyttäisiin vasta sen jälkeen, kun Ranska olisi omien sopimustensa perusteella ryhtynyt avustamaan hyökkäyksen kohteeksi joutunutta sopimusosapuolta.

Tshekkoslovakian yhtenäisyys joutui koetukselle hyvin pian Anschlussin jälkeen. Jo huhtikuussa sudeettisaksalaisten johtaja vaati maan saksalaisille laajaa autonomiaa ja oikeutta tunnustaa kuuluvansa »saksalaiseen heimoon ja saksalaiseen elämäntatsumukseen». Hitlerin ohjeiden mukaan sudeettisaksalaisten tuli aina vaatia paljon enemmän kuin oli mahdollista saada. Huolehtimalla

siitä, että neuvotteluratkaisuun ei päästä, Saksalle avautuisi mahdollisuus asevoimin kerralla ratkaista Tshekkoslovakian kysymys. Saksa mobilisoi jo heinäkuussa, mikä herätti suurta huomiota. Hitler vaati 12. 9. pitämässään puheessa Nürnbergin puoluepäivillä sudeettisaksalaisille itsemääräämisoikeutta. Todellisuudessa hän tähtäsi koko Tshekkoslovakian miehittämiseen.

Kolme päivää myöhemmin Englannin pääministeri Sir Neville Chamberlain tapasi Berchtesgadenissa Hitlerin, joka lupasi olla lähipäivinä tekemättä mitään peruuttamatonta. Englanti oli jo aikaisemmin yhteistuumin Ranskan kanssa painostanut Prahaa hyväksymään sudeettinatsien keväisiä vaatimuksia. Hieman kärjistäen voi sanoa, että Englanti, Ranska ja Saksa olivat yhtenä rintamana hajottamassa Tshekkoslovakian valtiollista yhtenäisyyttä. Kysymys oli lähinnä vain siitä, miten pitkälle Tshekkoslovakian oli taivuttava ja millä tavoin asia hoidettaisiin. Ranska ja Englanti halusivat tämän tapahtuvan rauhallisesti neuvotteluteitse, kun taas Saksan tavoitteet edellyttivät toisenlaista menettelyä.

Chamberlain tapasi uudelleen Hitlerin 22.—23. 9. Tällä kertaa kohtauspaikkana oli Godesberg. Hitler vaati kysymyksen lopullista ratkaisua viimeistään 1. 10. 1938. Vaatimukset vain kasvoivat — nyt myös Puolan ja Unkarin tuli saada alueita Tshekkoslovakiasta. Tuloksettomat neuvottelut kiristivät kansainvälistä tilannetta. Kaupankäynnin kohteena ollut Tshekkoslovakia mobilisoi 23. 9. valmistautuen puolustamaan olemassaoloaan. Kaksi päivää myöhemmin se hylkäsi Hitlerin vaatimukset. Ranska lisäsi palvelukseen kutsuttujen reserviläisten määrää miljoonaan mieheen. Se alkoi kallistua Tshekkoslovakialle sopimuksessa antamiensa lupauksen lunastamisen kannalle, mikäli Hitlerin vaatimusten hylkääminen aiheuttaisi sodan Tshekkoslovakian ja Saksan välille. Praha oli valmis neuvottelemaan — Hitler taas piti kiinni vaatimuksistaan, joihin hän halusi vastaukset viimeistään 28. 9. kello 14.

Kriisi paheni yhä, kun Hitler 26. 9. piti Berliinissä puheen, jossa hän ilmoitti Godesberg-muistion sisältävän hänen lopullisen kantansa. Tshekkoslovakian presidentti sai valita sodan tai rauhan.

Huippunsa kriisi saavutti 27.—28. 9. Radiossa ilmoitettiin brittilaivaston mobilisoinnista. Lontoon puistoissa kaivettiin sirpalesuojia Saksan ilmahyökkäysten varalta. Paineen alaisena Hitler joutui harkitsemaan uudelleen tilannetta ja peräytymään jonkin verran. Hän lykkäsi yleistä liikekannallepanoa vuorokaudella. Nyt sen tuli tapahtua 29. 9. klo 12. Iltapäivällä 28. 9. hän kutsui Mussolinin, Chamberlainin ja Daladier'n seuraavaksi päiväksi Müncheniin neuvottelemaan. Kutsu merkitsi sitä, että Hitler oli taipumassa hyväksymään ratkaisun, joka toteuttaisi vain osan hänen Tshekkoslovakiaan kohdistuvista tavoitteistaan.

Kriisi laukesi ja välitön sodanuhka poistui, kun neuvottelukutsu tuli julkisuuteen. Tämä tapahtui Englannissa siten, että pääministeri ilmoitti kutsusta alahuoneessa 28. 9. iltapäivällä pitämänsä puheen dramaattiseksi lopuksi. Helpotus oli suuri. Puhetta kuulemassa ollut Suomen lähettiläs G. A. Gripenberg merkitsi päiväkirjaansa: »En voinut tehdä mitään: olin väsynyt, helpottunut. Oli melkein kuin olisi yht'äkkiä tullut armahdetuksi kuolemantuomiosta.» Tshekkoslovakian kuolemantuomiosta päätettiin uhria kuulematta Münchenissä iltapäivällä 29. 9. alkaneessa kokouksessa, joka jatkui yöllä seuraavan vuorokauden puolelle. Puoli vuotta myöhemmin Hitler hankki vielä sen, mikä Münchenissä oli jäänyt saamatta.

Kärjistyvän kriisin vaikutukset Suomessa

Tshekkoslovakian kriisin katsottiin huonontaneen pahasti suurpoliittista ilmapiiriä. Saksan Helsingissä toiminut lähettiläs Wipert v. Blücher totesikin, ettei Saksan yhä uusia vaatimuksia esittänyt ja konflikteja hakenut politiikka miellyttänyt suomalaisia, »jotka eivät toivoneet mitään niin paljon kuin rauhaa ja rauhan säilymistä». Saksan katsottiin jännittävän liiaksi jouta. Puolustusneuvoston puheenjohtaja, sotamarsalkka Mannerheim kuului rauhan mahdollisuuksiin pessimistisesti suhtautuneiden joukkoon. Hänen mielestään eurooppalainen sota ei ollut vältettävissä. Se tulisi

ennemmin tai myöhemmin. Kysymys oli Englannin asemasta, mitä Saksa uhkasi. Hitlerin Nürnbergissä 12. 9. pitämä puhe ei suinkaan vähentänyt marsalkan pessimismia tulevaisuuden suhteen.¹

Tshekkoslovakia oli kaukana Keski-Euroopassa. Kuitenkin mahdollinen sota sen kohtalon vuoksi saattaisi tulla epämiellyttävän lähelle Suomea, mikäli Neuvostoliitto alkaisi lunastaa Tshekkoslovakialle antamia lupauksia. Siinä tapauksessa Itämeren piirissä olisi kaksi keskenään sodassa olevaa valtiota. Tällaiseen vaaraan viittasi muun muassa Litvinovin syyskuun puolivälissä Suomen ulkoasiainministerille kertoma seikka, että Venäjä ja Ranska olivat valmiita aseineen tukemaan Tshekkoslovakiaa.² Kriisitilanteessa puolueettomuuden säilyttäminen saattaisi käydä hyvinkin vaikeaksi. Neuvostoliiton Helsingin-lähettiläs Eric Assmus oli jo keuhalla 1935 ilmoittanut silloiselle pääministerille, että sodan syytyessä Keski-Euroopassa Neuvostoliitto mahdollisesti tulisi miehittämään osia Suomesta oman turvallisuutensa takia. Samansuuntainen huolestuttava viittaus oli luettavissa NKP:n Leningradin piirijärjestön sihteerin A. A. Zdanovin marraskuun lopulla 1936 esittämästä tunnetusta puheesta, joka myös julkaistiin neuvostolehdistössä. Viimeksi näitä ajatuksia oli tarjonnut Neuvostoliiton Helsingin-lähetystön toinen lähetystösihteeriksi Boris Jartsev, joka huhtikuussa 1938 oli sanonut ulkoministeri Holstille, että mikäli Saksa aikoi operoida Neuvostoliittoa vastaan Suomen alueen kautta, neuvostojoukot eivät jäisi odottelemaan, vaan siirtäisivät sotatoimet Suomen maaperälle.³ Neuvostoliiton pelkäämä Saksan hyökkäyksen uhka tuntui jo selvästi Suomen asemassa.

Ensimmäinen käytännön toimenpide, johon Suomessa ryhdyttiin syyskuun kriisin vuoksi, oli ulkoasiainministeriössä 14. 9. järjestetty ympärivuorokautinen päivystys. Samana päivänä ulkoministeri Holsti, joka parhaillaan osallistui Genevessä Kansainliiton yleiskokoukseen, arvioi, ettei tilanne vielä vaatinut kotimaahan paluuta. Akillistä matkustamista pois Genevestä kun olisi julkisuudessa voitu pitää huonona enteena. Tästä olivat pohjoismaiset ulkoministerit sopineet keskenään. He olivat samalla päättäneet olla jatkuvassa kosketuksessa toisiinsa seuratakseen kriisin kehi-

tystä.⁴

Ensimmäisiä tilanteen aiheuttamia sotilasviranomaisten toimenpiteitä oli armeijakunnan esikunnan upseereille määräämä hälytysvalmius, joka koski ainakin Käkisalmen sotilaspiiriä. Määräys astui voimaan 15. 9., eli päivänä, jolloin Chamberlain tapasi Hitlerin Berchtesgadenissa. Upseerit eivät saaneet poistua asunnostaan jättämättä ilmoitusta, mistä heidät saattoi tavoittaa. Myös tähyystoiminta Kannaksella oli tähän aikaan tehostettua.⁵

Varsinaisesti kriisin aikana keskeiseen asemaan nousseet maanpuolustukselliset toimenpiteet käynnisti 20. 9. päivätty kirje, joka lomakkeen vasemman ylänurkan mukaan oli yleisesikunnan operatiivisen osaston. Allekirjoittajina eivät kuitenkaan olleet osastoja toimistopäällikkö, vaan puolustusneuvoston puheenjohtaja, sotamarsalkka Mannerheim ja yleisesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti K. L. Oesch. Koska Ahvenanmaan suojaksi tarvittavat joukot voisivat olla Turussa kuljetusvalmiina vasta 7—8 vuorokautta niiden liikekannallepanosta annetun käskyn jälkeen, Mannerheim esitti joukkojen kutsumista ylimääräisiin kertausharjoituksiin. Perustettavat joukot olisivat Turkuun sijoitettava polkupyöräpataljoona ja Kankaanpäähän sijoitettava jalkaväkirykmentti ynnä KTR 4:n reserviläisistä muodostettava kenttätykistön patteristo. Joukot voitaisiin kuljettaa Ahvenanmaalle sen jälkeen, kun hallitus oli todennut sen välttämättömäksi. Ahvenanmaan puolustuksen komentajaksi esitettiin sotakorkeakoulun johtajaa, kenraalimajuri E. F. Hanellia. Hänen nimityksensä kuitenkin astuisi voimaan vasta sen jälkeen, kun päätös joukkojen lähettämisestä Ahvenanmaalle oli tehty. Lopuksi kirjelmässä pyydettiin vallitsevaan upseeripuutteeseen viitaten 200:n entisen aktiiviupseerin kutsusta palvelukseen ja sijoittamista sotaväen päällikön määräämiin joukko-osastoihin.⁶

Ylimmän sotilasjohdon ensimmäinen huoli kohdistui siten Ahvenanmaahan, joka oli kansainvälisen sopimuksen perusteella linoittamaton ja vailla joukkoja. Suomi pelkäsi Ahvenanmaahan kohdistuvaa Neuvostoliiton uhkaa. Läntinen naapurimme Ruotsi puolestaan pelkäsi pikemminkin Saksan saariryhmälle aiheutta-

maa vaaraa. Venäläisillä oli pitkä ja hankala pääsy Itämerelle, koska heillä ei ollut käytettävissään sopivia tukikohtia. Mannerheimin mielestä sellaisina tulisivat kysymykseen Ahvenanmaa ja Saarenmaa. v. Blücherin muistiinpanojen mukaan marsalkka katsoi, että Ahvenanmaan miehittäminen merkitsisi sotaa Suomen ja Ruotsin kanssa.⁷

Edellä esitettyyn päiväkirjamerkintään sisältyy aivan ilmeinen käsitysvirhe. On erittäin epätodennäköistä, että Suomen mahdollisuuksiin yleensäkin melkoisen pessimistisesti suhtautunut Mannerheim olisi sanonut — saati sitten uskonut — Ruotsin sitoutuvan Ahvenanmaan takia sotaan Suomen rinnalla. Sinänsä olisi oiva saavutus, jos Ruotsi suostuisi yhteistyöhön edes saariryhmän koskemattomuuden varmistamiseksi ennen avoimen konfliktin puhkeamista. v. Blücher sai Holstin sijaisena ulkoministerin tehtäviä hoitaneelta Väinö Voionmaalta vielä kriisin aikana vahvistuksen tiedolle, että Suomi tulee vastustamaan kaikkia sen alueeseen kohdistuvia miehityksen yrityksiä.⁸

Ahvenanmaan linnoittamista pohtineet suomalaiset ja ruotsalaiset upseerit olivat sotilasteknisissä neuvotteluissa sopineet heinäkuun alkupuolella 1938 kahdesta vaihtoehdosta Ahvenanmaan puolueettomuuden turvaamiseksi. Ensimmäinen vaihtoehto oli suunniteltu tilanteeseen, jossa toimenpiteisiin tuli ryhtyä Ahvenanmaan linnoittamattomuudesta määräävän sopimuksen vielä ollessa voimassa. Toinen vaihtoehto kiinteine linnoituslaitteineen taas edellytti sopimuksen muuttamista. Luonnostellut kiinteät laitteet tulisivat tämän mukaan Lemlannin eteläkärkeä tangeeraavan itälänsisuunnassa kulkevan linjan eteläpuolelle. Ulkoministerit Holsti ja Sandler hyväksyivät 30. 7. nämä vaihtoehdot jatkosuunnittelun pohjaksi.

Avoimen kriisin mahdollisesti puhjetessa oli tarkoitus turvautua ensimmäiseen vaihtoehtoon. Tämän mukaan Ruotsi vastaisi yksin sotilasteknisissä neuvotteluissa sovitun läntisen alueen puolustuksesta ja Suomi vastaavasti estäisi pääsyn Pohjanlahdelle maakunnan itärajan ja mannermaan väliseltä alueelta. Suomi ja Ruotsi vastaisivat yhdessä maakunnan pääosan koskemattomu-

desta. Kaavailujen mukaan tehtävään tarvittaisiin muun muassa Ruotsista jalkaväkirykmentti, kolmipatterinen patteristo kenttätykistöä ja ilmatorjuntakalustoa sekä Suomesta kolmipataljoonainen jalkaväkirykmentti, polkupyöräpataljoona, liikkuvia tai kiinteitä 150 mm:n tykkeitä, neljä patteria liikkuvaa ilmatorjuntatykistöä ja kolmipatterinen patteristo kenttätykistöä. Lisäksi tarvittaisiin liikkuvaa tai kiinteää rannikkotykistöä korvaamaan toisessa vaihtoehdossa esitettyjä kiinteitä laitteita. Vuoden 1938 olosuhteissa suunnitelma asetti Ruotsille selvästi suuremmat vaatimukset kuin Suomelle, jolla ei edes ollut kaikkea suunnitelman edellyttämää kalustoa. Puuttuvat osat olisi alkuun korvattava ruotsalaisten kalustolla.⁹

Suomalais-ruotsalaisissa neuvotteluissa oli edellytetty, että Ahvenanmaalle siirrettävien joukko-osastojen tuli olla ruotsinkielisiä. Tätä taustaa vasten oli täysin luonnollista, että Mannerheim esitti ylimääräisiä kertausharjoituksia Ahvenanmaan turvaamiseksi — tähän tarkoitukseen kun ei ollut ruotsinkielisiä vakinaisia joukko-osastoja.

Asevelvollisuuslain soveltamisesta annetun asetuksen mukaan ylimääräisistä harjoituksista päättäminen kuului puolustusministerille. Puolustusministeri Juho Niukkanen vei kuitenkin puolustusneuvoston puheenjohtajan 20. 9. tekemän esityksen valtioneuvostoon käsiteltäväksi. Yleensä reipasotteisen Niukkasen omaksuma varovainen menettelytapa osoitti esitykseen liittyvien poliittisten seikkojen merkityksen. Asiaa oli harkittava toisella lailla kuin tavallisia kertausharjoituksia, joilla pyrittiin osallistujien sotilaallisen taidon kehittämiseen. Nyt ei kouluttaminen ollut ensisijainen tavoite, vaan kysymys koski mitä keskeisimmin kriisin uhatessa tehtävää maanpuolustuksellisen toimenpiteen valintaa. Näin ollen oli luonnollista, että hallitus keskusteli asiasta. Syyskuun 21. päivänä pidetyssä neuvottelussa päätettiin, että kaikki valmistavat työt tuli tehdä. Kutsut harjoituksiin annettaisiin vasta sitten, kun tilanteen »ehkä edelleen kärjistyessä» niin päätetään. Kirjelmään sisältynyt esitys entisten aktiiviupseerien kutsumisesta palvelukseen ei näy saaneen huomiota. Näyttää siltä, että

Mannerheimin kirjelmää ei sellaisenaan lainkaan esitetty hallituksen jäsenille. Tähän viittaa Voionmaan ilmoitus Ruotsin lähettiläälle Carl v. Heidenstamille, että kertausharjoituksista päätettiin hallituksen eikä sotilasviranomaisten aloitteesta. Näin ollen Niukkanen olisi — ilmeisesti tarkoituksenmukaisuussyistä — esittänyt asian omissa nimissään.¹⁰

Tilannetta ei vielä 21. 9. pidetty hälyttävänä, koska samana päivänä hallituksen ulkoasiainvaliokunta kehotti vielä Genevessä olevaa Holstia paluumatkalla poikkeamaan vuorokaudeksi Berliiniin.¹¹ Seuraavana päivänä, jolloin Chamberlain lensi Godesbergiin, tilanne oli jo tarpeeksi vakava päätöksen tekemiseen. Niukkanen päätti Mannerheimin esittämien ylimääräisten kertausharjoitusten toimeenpanemisesta, mistä sotaväen päällikkö tulisi antaa tarkemmat määräykset.¹²

Käskyt kertausharjoitusten järjestämisestä annettiin suullisesti. Tieto kulki perille Vaasan sotilaspiiriin jo ennen puolta yötä. Turkuun käsky saapui vasta 23. 9. aamulla. Myöhään edellisenä iltana Helsingissä käskyn vastaanottaneen Turunmaan sotilasläänin esikuntapäällikön kotimatka kävi odotettua hitaammin. Siihen vaikutti ainakin Etelä-Suomessa vallinnut sakea sumu ja ojaanajo. Näin käynnistettiin käytännön toimenpiteet Ahvenanmaan turvaksi tarvittavien ruotsinkielisten joukko-osastojen kokoamiseksi. Tehtävää helpotti se, että tarvittava patteristo suoritti parhaillaan normaalia kertausharjoitustaan, joka nyt keskeytettäisiin ja muutettaisiin tarvittavilta osiltaan ylimääräiseksi harjoitukseksi. Sotilasjohto olisi mielellään kerännyt kaikki joukot Turkuun, missä ei kuitenkaan ollut tarvittavia tiloja. Niin dramaattiseen toimenpiteeseen kuin koulujen ottamiseen joukkojen käyttöön kesken syyslukukauden ei haluttu turvautua.¹³

Käynnistettyjä harjoituksia ei pidetty riittävänä varotoimena. vaan puolustusneuvoston puheenjohtaja kääntyi vielä 22. 9. puolustusministerin puoleen esittäen lisätoimia. Mannerheimin mukaan oli tärkeää saada tietää, kuinka pian meririntaman puolustus oli mahdollista saada toimintavalmiiksi. Laatokan ja Suomenlahden rannikot olivat yhtälailla yllätykselle alttiita kuin Ahve-

nanmaakin. Näihin seikkoihin vedoten marsalkka esitti, että Laatokan meripuolustuksen sekä Viipurin, Kotkan, Pellingin, Helsingin, Hangon, Turun ja Ahvenanmaan rannikkolohkojen reserviläiset kutsuttaisiin ylimääräisiin kertausharjoituksiin. Mainitut lohkot tulisi miehittää voimassaolevien suunnitelmien mukaisesti.¹⁴

Ylimääräisten kertausharjoitusten laajentamista perusteltiin muodollisesti tarpeella saada tietoja organisaation toimintakyvystä eikä yhä kärjistyvällä suurpoliittisella tilanteella. Viimemainittu tekijä oli kuitenkin varsinainen syy esitykseen, mikä myös kävi ilmi jatkotoimenpiteistä. Eittämättä ongelmallisin kirjelmässä luetelluista lohkoista oli Ahvenanmaan rannikkolohko. Sitä ei ollut olemassa, vaan se piti erikseen perustaa. Lisäksi se vielä sijaitti demilitarisoidulla alueella, jossa ei rauhan vallitessa saanut pitää sotavoimia. Lohkon perustaminen olisi tuntuva lisä jo aiemmin päätettyihin toimiin, joiden avulla Ahvenanmaan koskemattomuus taattaisiin. Jalkaväkirykmentin, polkupyöräpataljoonan ja kenttätykistön patteriston lisäksi alueelle suunniteltiin myös rannikkupuolustuksen yksiköitä.

Seuraavana päivänä, joka oli syyskuun 23. päivä, Chamberlain palasi tuloksettomalta matkaltaan Godesbergiin. Samana päivänä Tšhekkoslovakia mobilisoi, ja Ranska lisäsi palvelukseen kutsuttavien määrää. Jännitys alkoi tuntua entistä selvemmin Suomessa. Pääministeri Cajander arveli jo, että sota syttyisi. Holsti sai Geneveen ohjeet valittaa Litvinoville aikaisemmin päivällä tapahtuneista Suomen ilmatilan loukkauksista, joihin oli syyllistynyt seitsemän neuvostokonetta. Samaan valitusluetteloon kuuluivat myös 16. 9. tapahtuneet lennot. Holstin luetteloa jatkettiin seuraavana päivänä vielä muutamilla 11., 19. ja 22. 9. tapahtuneilla rajanloukkauksilla.¹⁵ Yleisesikunta kääntyi, niinkään 23. 9., puolustusministeriön puoleen pyytäen ministeriön alaisten tehtaiden, varikkojen ja varastojen vartiointin tehostamista. Oli todettu jo ainakin yksi sabotaasitapaus. Mahdolliset uudet vahingonteot tuli estää tehostamalla vartiointia. Lähdemateriaali ei kerro, mitä vahingontekoa yleisesikunta tarkoitti. Sabotaasia oli esiintynyt aina-

kin Lipolassa, missä tähytyksen tarpeisiin rakennetut kenttäjohdinyhteydet oli katkaistu 16.—21. 9. välisenä aikana neljästi. Kirje johti vartiointiin tehostamiseen.¹⁶

Puolustusministeri Niukkasen mielestä välitöntä, Suomeen kohdistuvaa sodanvaaraa ei vielä 23. 9. ollut. Koska tilanne oli perin jännittävä, täytyi valmiutta puolueettomuuden säilyttämiseksi tehostaa. Ylimääräisiä kertausharjoituksia laajennettiin koskemaan rannikkopuolustusta puolustusneuvoston puheenjohtajan esittämällä tavalla. Niukkanen ilmoitti samantien Saksalle ja Neuvostoliitolle kertausharjoitusten pitämisestä niiden Helsingissä toimivien sotilasasiamiesten kautta. Todennäköisesti ilmoitus ei ainakaan Neuvostoliiton edustajalle ole sisältänyt muuta tietoa kuin sen, että harjoituksia pidetään. Saksan sotilasasiamies katsoi tietävänsä enemmänkin harjoituksista ja niiden tarkoituksesta. Hän lienee kuitenkin hankkinut ammattimiehenä tietonsa muusta lähteestä kuin ministeriltä. Sen sijaan Ruotsin sotilasasiamies jäi vaille välittömästi annettuja tietoja sotilasviranomaisten toimenpiteistä, minkä takia hän ymmärrettävästi oli hyvin tyytymätön. Jo orastava suomalais-ruotsalainen yhteistyö Ahvenanmaan-kysymyksessä olisi edellyttänyt avoimempaa tietojen antamista.¹⁷

Sotavaen päällikkö, kenraaliluutnantti H. Österman antoi 23. 9. klo 16:n jälkeen käskyn rannikkolohkojen ylimääräisistä kertausharjoituksista. Laatokan ja Suomenlahden rannikkolohkoilla tuli siirtyä sodanuhkamiehitykseen eräin rajoituksin. Rajoitukset koskivat Ahvenanmaan lohkoa, jonka suojeluskuntalaiset tuli pitää hälytysvalmiina suojeluskuntiensa alueella Paraisilla, mutta kuljetuksiin ei saanut ryhtyä. Edelleen Suursaaren, Tytärsaaren, Seiskarin ja Lavansaaren suojeluskuntia ei hälytettäisi. Liikkuvien ulkovartioiden asettaminen oli kiellettyä, ja sopimusteitse sai ottaa vain suojeluskuntalaisten kuljetuksiin tarvittavat alukset. Käskyn lopussa ilmoitettiin, että kysymyksessä oli sotaharjoitus.¹⁸

Suomenlahden ulkosaaret, jotka oli demilitarisoitu Tarton rauhansopimuksessa, jätettäisiin harjoitusten aikana vaille sen kummempaa suojaa. Toisaalta näitä saaria, joilla ei ollut kiinteitä

puolustuslaitteita, oli vaikea puolustaa yllätyshyökkäystä vastaan. Neuvostoliiton laivastolla oli tarpeen vaatiessa lyhyt ja suojainen matka saarille. Tosin Suursaaren, Tytärsaaren, Seiskarin ja Lavan- saaren merkitys maanpuolustukselle oli ratkaisevasti vähäisempi kuin Ahvenanmaan, jonka turvaamiseksi osoitettiin niin paljon huolta kriisiviikon aikana.

Sodanuhkamiehitys saavutettiin nopeasti suojeluskuntalaisten avulla. Tosin he yleisesti saapuivat paikalle puutteellisesti varus- tettuina — osa tarvittavasta kun oli jostain syystä jäänyt kotiin. Ymmärrettävästi saatettiin todeta, »että hälytys on otettu harjoi- tushälytyksenä ja siitä johtuen ei ole varustauduttu todellisen hälytyksen edellyttämin varustein».¹⁹ Jo seuraavana päivänä, 24. 9., alettiin valmistella rannikkotykistön reserviläisten kutsumista yli- määräisiin kertausharjoituksiin. Sitä pidettiin aiheellisena, koska suojeluskuntalaisten avulla aikaansaatu sodanuhkamiehitys oli katsottava vain lyhytaikaiseksi toimenpiteeksi. Reserviläisiä käyt- täen miehitys olisi myös tehokkaampi. Suojeluskuntalaisten avulla oli kokemusten mukaan keskimäärin saavutettu noin 70 % ohje- vahvuudesta. Puolustusministeriössä, yleisesikunnassa ja sotilas- piireissä tehdyssä valmistelussa päädyttiin 3 680:n reserviläisen kutsumiseen palvelukseen. Näistä 480 miestä oli Laatokan osuus. Helsingin sotilaspäiväin osuus 1 500 miestä oli suurin.²⁰

Ahvenanmaan turvaksi perustettavaan Turun erilliseen polku- pyöräpataljoonaan kutsutut Kemiön, Dragsfjärdin ja Vestanfjär- din miehet kokoontuivat sunnuntaina 25. 9. klo 10 Kemiön kir- kolle, mistä heidät kuljetettiin 23:lla linja-autolla Turkuun pa- taljoonan muodostamista, varustamista ja kouluttamista varten. Suunnitelmien mukaisesti saapui Pohjanmaalta myöhään illalla 27. 9. täydennykseksi 172 aliupseeria ja miestä. Tämä ei kuiten- kaan riittänyt, vaan pataljoonan miehitys jäi vajaaksi. Sen vah- vuus oli 831 upseeria, aliupseeria ja miestä. Vaasan sotilaspäiväin ruotsinkielisistä kunnista kutsutut reserviläiset kokoontuivat 24. ja 25. 9. välisenä yönä kotipaikkakunnillaan, mistä heidät — yli 3 600 miestä — kuljetettiin Vaasaan. Heidät kuljetettiin edelleen — lukuunottamatta Turkuun määrättyjä — Kankaanpähän kah-

della junalla aamulla 27. 9.²¹

Harjoitusten poikkeuksellisuus kävi ilmi myös lähtöhetken tunnelmista. Kemiössä näytti vallinneen käsitys, että sota oli juuri alkamassa. Teiden varsille oli kerääntynyt paljon hurraavia ja vilkuttavia asukkaita. Autoista ei kuulunut vastaukseksi mitään ääniä. Turussa liikkui melkoisia huhuja kuten, että reserviläiset vietäisiin suoraan Saksaan tai että Ahvenanmaa oli jo vallattu. Radiotiedotus rauhoitti väestön mielialoja. Pohjanmaalla oli koontumispaikoille tullut yön selkään runsaasti saattajia, joiden joukossa oli myös kuntien ja seurakuntien edustajat. Mieliala oli juhlallisen arvokas. Reserviläisten esiintyminen oli ollut hyvä. Tilanteen poikkeuksellisuutta osoitti sekin, että normaalien kertausharjoitusten yhteydessä niin tavallista epäjärjestystä ja runsasta viinan viljelyä ei esiintynyt. Poliisi joutui ottamaan lepäämään vain kaksi reserviläistä, mikä ei ollut paljon niin suuresta joukosta.²²

Suurpoliittinen tilanne näytti yhä vakavammalta 26. 9., jolloin Hitler piti pahaenteisen puheensa Berliinissä. Puolustusneuvoston puheenjohtaja kääntyi puolustusministerin puoleen pyytäen noin 3 600:n reserviläisen kutsumista palvelukseen rannikkolohkoille. Toimenpidettä oli valmisteltu jo pari päivää. Niukkanen hyväksyi esityksen ja vahvisti reserviläisten määrät lohkoittain. Sotaväen päällikkö määräsi voimaan upseeripäivystyksen, joka kattoi koko maan. Tilanne arvioitiin 26. 9. jo niin vakavaksi, että ulkoministeri Holsti komennettiin kotiin Genevestä mahdollisimman pian. Nyt ei enää puhuttu vierailusta Berliiniin.²³

Suunniteltu rannikkopuolustuksen reserviläisten kutsuminen ylimääräisiin harjoituksiin toteutettiin sotaväen päällikön käskyllä 27. 9.²⁴ Tällä toimenpiteellä ei ollut sinänsä suurempaa merkitystä puolustusvalmiuden kannalta, sillä sodanuhkamiehitys oli saavutettu jo neljä päivää aikaisemmin suojeluskuntalaisia käyttäen. Kysymys oli nyt suojeluskuntalaisten vapauttamisesta palveluksesta ja heidän korvaamisestaan reserviläisillä.

Myös Ruotsissa tehtiin joitakin valmisteluja Ahvenanmaan puolueettomuuden turvaamiseksi. Hallitus teki 22. 9. periaatepäätök-

sen pidättää palveluksessa asevelvollisia, joiden piti päästä kertausharjoituksista lokakuun ensimmäisenä. Miehistöä varattiin vain sen verran, että se riitti yhteen pataljoonaan ja kahteen patteriin, joiden lähettäminen Ahvenanmaalle jäisi riippumaan hallituksen päätöksestä. Ruotsia vaivasi huomattava juridinen ongelma. Asevelvollisuuslain mukaan ruotsalainen joukko-osasto voitiin viedä ulkomaille vain valtakunnan puolustamiseksi ja silloinkin valtiopäivien suostumuksella tai tilanteessa, jolloin valtiopäivät oli kutsuttu koolle käsittelemään asiaa. Ahvenanmaa oli kiistatta osa Suomea. Ei ollut mitenkään itsestään selvää, että saariryhmän neutraliteetin turvaaminen olisi samalla asevelvollisuuslaissa tarkoitettua Ruotsin valtakunnan puolustamista.²⁵

Ennen kriisin kärjistymistä huippuunsa näkyy yhteyksiä Ruotsiin hoidetun lähinnä kahta tietä. Toinen oli kovin epäkäytännöllinen. Rudolf Holsti piti Genevessä virkaveljeään Rickard Sandleria ainakin jossain määrin ajan tasalla. On jo eri asia, missä määrin hän itse oli perillä tilanteen kehittymisestä Suomessa. Puhelinyhteys pääministeriin oli Holstin keino saada tietoja. Helsingissä ulkoministerin tehtäviä hoitanut Väinö Voionmaa tosin ilmoitti Ruotsin lähettiläälle Ahvenanmaan takia pidettävien kertausharjoitusten käynnistämisestä, joten sitä tietoa ei tarvinnut toimittaa Geneven kautta. Hän ilmoitti myös, että hallituksen tarkoituksena oli toimia yhteisymmärryksessä Ruotsin kanssa. Toinen varsinainen linja kulki puolustusneuvoston puheenjohtajalta Ruotsin Helsingin-lähetystön kautta Tukholmaan. Kysymys ei ollut aktiivisesta Ahvenanmaan puolueettomuuden turvaamisesta koskevasta suunnittelutyöstä, vaan pelkästä tietojen vaihtamisesta.²⁶

Ruotsissa yleisesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Olof Thörnell yritti turhaan saada hallitustaan tekemään päätöstä Ahvenanmaata varten varattavien joukko-osastojen lisäämisestä. Hän halusi tarkoitukseen noin 5 000 miestä varusteineen. Hallitus ei ollut valmis tekemään mitään sitovia päätöksiä Ruotsin Ahvenanmaan-politiikan suhteen. Yhteistyötä yli Pohjanlahden ei tässä asiassa esiintynyt. Mikäli saariryhmän miehittäminen kävisi välttämättömäksi, Ruotsi tultaisiin pyytämään mukaan hankkee-

seen. Näin uskoi Mannerheim, joka sanoi Ruotsin lähettiläälle tekevänsä kaikkensa tällaisen ehdotuksen puolesta. Toisaalta sotamarsalkka ei vielä 26. 9. ollut puhunut näistä suunnitelmistaan mitään pääministeri Cajanderille. Mikäli Ruotsi kieltäytyisi yhteistyöstä, suomalaiset pidättäisivät itselleen vapaat kädet miehittää saariryhmä. Yksipuolinen miehittäminen oli siten todellinen vaihtoehto, jota ei etukäteen suljettu pois laskelmista siihen liittyvistä riskeistä huolimatta. Yksipuolinen toimi saattaisi vaikuttaa kielteisesti Ruotsin halukkuuteen ajaa yhdessä Suomen kanssa Ahvenanmaata koskevien neutraliteettisääntöjen muuttamista.²⁷

Hitlerin Berliinissä pitämää puhetta seuranneena päivänä, 27. 9., ulkoministeri Rudolf Holsti lähti vihdoinkin illalla kotimatkalle Tukholman kautta. Hänen virkaveljensä Rickard Sandler oli lähtenyt jo aikaisemmin. Samana tiistai-iltana Helsingissä arvovaltaiselle seurueelle pitämässään esitelmässä ulkoasiainministeriön osastopäällikkö K. N. Rantakari arvioi sodan syttymisen mahdollisuuden 95 %:ksi. Puhuja, joka oli saksalaisystävällinen, piti syyllisenä Saksaa.²⁸

Neuvostolaivasto näkyvissä

Vallinneesta sumusta huolimatta havaittiin 27. 9. ainakin seitsemän neuvostoliittolaisen sukellusveneen, kahden apualuksen ja yhden koululaivan purjehtivan länteen ohi Suursaaren meridiaanin. Seuraavana päivänä liikenne kävi yhä vilkkaammaksi. Silloin länteen päin purjehti ainakin 17 sukellusvenettä ja lukuisia pinta-aluksia. Pääosastoon, joka sivuutti Suursaaren meridiaanin matkallaan länteen 28. 9. klo 18.50, kuuluivat linjalaivat Oktjabrskaja Revolutsija ja Marat sekä seitsemän hävittäjää. Neuvostoliiton Itämeren-laivaston syysmanööveri oli alkanut.²⁹

Yleisesikunta oli syyskuun alkupuolella ilmoittanut, »että luotettavista lähteistä saatujen tietojen mukaan» Itämeren-laivaston harjoitukset pidetään 11.—17. 9. 1938 välisenä aikana. Kriisin vakavimpina päivinä yleisesikunta alkoi julkaista maanpuolustuk-

sen sisäistä tiedotusta varten »Yleisesikunnan tiedoituksia», joita sitten ilmestyi tätä sarjaa kolme numeroa peräkkäisinä päivinä. 28. 9. ilmestyneessä ensimmäisessä numerossa todettiin, että harjoitukset »ovat lykkäytyneet ja tapahtunevat nyt lokakuun alussa». Sukellusveneiden liikkumista länteen 27. 9. ei siten vielä pidetty harjoitusten alkamisena. Toisaalta sukellusveneiden harjoituksia oli jo jonkin aikaa pidetty Itämerellä, minkä vuoksi tämä sukellusveneiden vaellus ei ehkä herättänyt sen suurempaa huomiota. Näillä harjoituksilla eräs pieni sukellusvene oli 20. 9. havaittu niinkin pohjoisessa kuin Hailuodon lähellä.³⁰

Ulkoasiainministeriöön saapui 28. 9. klo 20.05 Lontoosta lähetystöltä sähke, jossa kerrottiin seuraavana päivänä Münchenissä pidettävästä kokouksesta.³¹ Tämä tieto laukaisi yleisesti kriisin ja hälvensi välittömän sodan syttymisen uhkan. Suomi oli kuitenkin poikkeus. Täällä kriisin nosti huippuunsa runsas tunti ennen G. A. Gripenbergin sähkeen saapumista tehty havainto neuvostolaivaston syysharjoitusten alkamisesta. Ei tiedetty oliko harjoitus satumalta ajoittunut yksin kriisin huipun kanssa vai oliko niiden välillä syy-yhteys. Vasta myöhemmin tultiin tulokseen, että poliittinen tilanne määräsi laivaston liikehtimisen. Tilanteen teki vakavaksi se tosiasia, että laivasto-osasto oli matkalla kohti Itämeren, missä saksalainen osasto liikehti Ruotsin itärannikon edustalla. Kehittymässä ollut tilanne sisälsi aineksia myös kilpajuoksuun Ahvenanmaalle.³²

Puolustusneuvoston puheenjohtaja, sotamarsalkka Mannerheim kääntyi presidentin puoleen esittäen, että Ruotsille annettaisiin tiedotus, jollaista hän kaksi päivää aikaisemmin oli kaavailnut Ruotsin Helsingin-lähettiläälle. Siinä tulisi todeta, että ottaen huomioon yllätysvaaran, jonka alaiseksi Ahvenanmaan saaret voivat joutua neuvostolaivaston harjoitusten vuoksi, Suomen olisi todennäköisesti pakko miehittää nämä saaret. Mikäli hallitus tekisi tällaisen päätöksen, se ilmoittaisi siitä viipymättä Ruotsille, jotta siellä voitaisiin valmistautua ensimmäisen vaihtoehdon mukaisiin toimenpiteisiin eli lähettämään sovitut joukot Ahvenanmaalle.³³

Hallitus joutui kokoontumaan »iltakouluun» 28. 9. klo 22:n jäl-

keen. Yhtenä aiheena oli edellä esitelty Mannerheimin kirjelmä, johon hän oli pyytänyt välitöntä vastausta. Marsalkka oli myös henkilökohtaisesti selostanut pääministerille tilanteen vaatimia toimenpiteitä, jotka eivät käyneet ilmi lyhyestä kirjelmästä. Esitys käsitettiin ainakin osittain väärin. Pakaslahden muistelmien mukaan asia ensin ymmärrettiin hallituksessa siten, että sotilasviranomaiset halusivat neuvostolaivaston liikehtimisen takia välittömästi miehittää Ahvenanmaan. Puhelinsoitto selvitti sen, että saarten sotilaalliseen miehittämiseen ei siinä tilanteessa ollut edes käytännön mahdollisuuksia. Hallitukselle selvisi, että esityksen varsinaisena tavoitteena olivat toimenpiteet, joilla vain valmisteltaisiin mahdollisesti myöhemmin päätettävää maihinnousua.

Sosiaalidemokraatit vastustivat Väinö Tannerin johdolla Mannerheimin esityksiä. He eivät uskoneet Neuvostoliiton uhkaavan Ahvenanmaata. Sota, jonka välttämistä juuri neuvoteltiin Münchenissä, ei voisi alkaa Ahvenanmaalta. Vaikean päätöksen tekeminen pitkittyi. Kello oli jo runsaasti yli puolen yön, kun sotamarsalkka soitti »iltakouluun». Tämän jälkeen hallitus päätti pääministerin äänen ratkaistessa suostua esitettyihin toimenpiteisiin. Samalla sotilasjohto sai yöllä valtuudet ryhtyä niihin rajoitettuihin toimenpiteisiin, joihin sillä oli käytännölliset mahdollisuudet.³⁴

Ahvenanmaata koskenut asia ei ollut hallituksen ainoa ongelma illalla 28. 9. Toisena asiana oli ohjeiden laatiminen Pariisissa, Lontoossa ja Washingtonissa toimivia lähettiläitä varten. Heidän tuli esittää asemamaittensa hallituksille, että aseellisen konfliktin sattuessa Suomi tulee pysymään ehdottomasti puolueettomana — niin Saksan kuin Neuvostoliitonkin suhteen. Ranskan, Englannin ja Yhdysvaltain hallitusten tulisi sopiviksi katsomillaan tavoilla »vaikuttaa Neuvostoliittoon, johon Suomi haluaa ylläpitää hyvät suhteet, . . . siten, että Venäjä ehdottomasti respektöisi Suomen alueellista koskemattomuutta ja kaikessa muussakin suhteessa suverenisuuttamme». Hallitus aikoi siten uhanalaiseksi koetulla hetkellä kääntyä kolmen suurvallan puoleen ja pyytää niiltä diplomaattista apua.

Avunpyynnölle mainittiin kolme syytä. Huolestuneisuus perustui ensinnäkin Neuvostoliiton sotilaallisiin valmisteluihin Kannaksella ja rajanloukkauksiin, jotka neuvostoviranomaiset kylmästi kiisti-
vät. Toiseksi Suomi halusi tehdä selväksi puolueettomuuspolitiik-
kansa ja halunsa hyvien suhteiden ylläpitämiseen suurvaltanaa-
purinsa kanssa. Kolmas syy, jonka lähettiläät saivat erittäin luot-
tamuksellisesti mainita, oli, »että eräs Venäjän aikaisemman lä-
hettilään lausunto sisälsi, että Venäjä aseellisen konfliktin sat-
tuessa voisi ilman muuta ryhtyä okkupeeraamaan eräitä osia Suo-
mea».³⁵

Eric Assmusin kesällä 1935 kertomia seikkoja ei ollut unohdettu, ja se tuotiin nyt esille. Perusteluissa ei ymmärrettävästi voitu vii-
tata sellaiseen muuttuvaan tekijään kuin laivasto-osaston sijaintiin
jonakin ohimenevänä hetkenä, vaan syyksi otettiin Kannaksella
havaitut varustus- ja tienrakennustyöt, joista jäi pysyvämpi jälki.
Ne eivät olleet mitenkään laajoja, vaan pikemminkin vanhojen
laitteiden ja teiden parantelua. Rajanloukkaukset mainittiin yh-
tenä esityksen perusteena. On syytä todeta, että käytetyn lähde-
aineksen valossa uusia rajanloukkauksia ei näy enää lainkaan
tapahtuneen kriisin ollessa pahimmillaan 27.—29. 9.³⁶

Hahmoteltu turvallisuusratkaisu oli tavallaan kaksikerroksinen.
Ensinnäkin siihen sisältyi sotilasviranomaisten suunnittelema kon-
kreettinen yhteistyö Ruotsin kanssa ja toiseksi päällikerroksena
diplomaattisen tuen hankkiminen kolmelta suurvallalta. Jälkim-
mäinen ei kylläkään olisi onnistunut niinkään helposti. Yhdys-
vallat noudatti vielä isolationistista ulkopolitiikkaa. Englanti oli
solmiessaan Saksan kanssa laivastosopimuksen 1935 osoittanut,
ettei se tulevaisuudessa enää ole aktiivisesti kiinnostunut Itäme-
ren alueesta. Kolmannella ajatellulla auttajalla, Ranskalla, oli
Neuvostoliiton kanssa voimassa oleva keskinäinen avunantosopi-
mus. Mikäli eurooppalainen sota olisi syttynyt, toivotun tuen saa-
minen olisi käynyt entistäkin epätodennäköisemmäksi. Neuvosto-
liiton tuki Saksaa vastaan olisi Englannille ja Ranskalle niin arvo-
kas, että Suomen toivomukset helposti jäisivät toisarvoiseksi.

Suomalaiset kokivat kriisin pahimpana juuri 28. ja 29. syys-

kuuta. Neuvostolaivaston pääosasto oli 29. 9. klo 9.30 Jussarön eteläpuolella ja parisen tuntia myöhemmin jo noin 15 meripeninkulmaa Bengtskäristä lounaaseen kulkien edelleen länttä kohti.³⁷ v. Blücherin päiväkirjan mukaan vallitsi paniikkimieliala. Kansa hamstrasi sokerin kaupoista ja dollarit pankeista. Sisäministeri Urho Kekkonen totesi, ettei varotoimiin ollut ryhdytty. Hän sanoi myös, että hallitus »hirtetään, jos jotain tapahtuu». Hallitus kutsui Uudenmaan läänin maaherran neuvottelemaan naisten, lasten ja vanhusten välittömästä evakuoimisesta Helsingistä mahdollisten pommitusten varalta. Ihmiset istuivat jännittyneinä radioittensa ääressä. Ravintolat ja teatterit loistivat tyhjiyttään.³⁸

Saatuaan hallitukselta valtuudet sotilasjohto ryhtyi valmistelemaan Turussa olleen pataljoonan laivaamista. Tarkoituksena näyttää olleen pataljoonan kuljettaminen Ahvenanmaan maakunnan rajan läheisyyteen odottamaan tilanteen kehitystä ja eri päätöksen perusteella ehkä tehtävää maihinnousua. Heti hallituksen päätöksen jälkeen sotaväen päällikön esikuntapäällikkö, eversti Woldeemar Oinonen tiedusteli 29. 9. aamukolmelta Turusta, milloin laivaukseen voitaisiin ryhtyä. Aamulla saadun vastauksen mukaan se olisi mahdollista aikaisintaan klo 18. Laivoja ei yksinkertaisesti saataisi kokoon sitä ennen. Lisäksi pataljoonan varustaminen oli vielä kesken.³⁹

Samaan aikaan kun Turussa valmisteltiin laivausta, jatkettiin Kankaanpäässä olevan rykmentin ja patteriston varustamista. Kuljetusta Turkuun ei vielä valmisteltu. Iltapäivällä noin klo 15 lisättiin sotilaallisia varotoimia kun sotaväen päällikkö määräsi pioneeripataljoonan siirtämään suojajoukkokokoonpanoon kolme joukkuetta, joiden tuli lähteä Kannakselle armeijakunnan komentajan määräämänä aikana. Jääkäripataljoona 3 oli saanut Mikkeeliin hyvin samanlaisen käskyn vuorokautta aikaisemmin. Sen oli määrä siirtyä Kannakselle syyskuun viimeisen ja lokakuun ensimmäisen välisenä yönä.⁴⁰

Ulkoasiainministeriö lähetti edellisenä yönä laaditut ohjeet lähettiläille Lontooseen, Pariisiin ja Washingtoniin. Tukholman lähetystölle ilmoitettiin lyhyesti suunnitelmista Ahvenanmaan suh-

teen. Kotimatalla olleelle ulkoministeri Holstille annettiin tehtäväksi sopia Ruotsin kanssa ja ehdottaa ensimmäisen vaihtoehdon mukaisen toiminnan mahdollisimman pikaista hyväksymistä. Valmisteltiin täysin sotamarsalkan esityksen mukainen kirjelmä lähetettäväksi Ruotsin Helsingissä toimivalle lähettiläälle, ministeri Carl v. Heidenstamille. Pääministerin ja puolustusministerin ohjeiden mukaan ministeri Paasikivelle ilmoitettiin puhelimitse Tukholmaan klo 13.30 Sandlerille edelleen tiedotettavaksi, että pataljoona ei ollut sumun vuoksi päässyt lähtemään Turusta, mutta että se oli lähtövalmiina.⁴¹ Puhelinsanoma osoitti, että sotilasviranomaisten ja ulkoministeriön väliset yhteydet eivät toimineet moitteettomasti. Ministeriössä ei tiedetty laivauksen alkavan vasta klo 18, vaan sieltä ilmoitettiin kaiken olevan valmiina. Vain sumu olisi kiusana.

Paasikivi ja Holsti hoitivat tehtävänsä, ja tiedot saatettiin perille. Sandler ei ollut pitänyt tilannetta niin vakavana kuin suomalaiset sitä pitivät. Näiden asennoituminen kävi hänelle selväksi vasta keskustelussa Holstin kanssa aamulla 29. syyskuuta. Sandler kehotti pidättyvyyteen. Hän ei uskonut, että Neuvostoliitto tulisi yrittämään selkkauksen provosoimista Suomen kanssa. Kuitenkin hän ilmoitti, ettei hänellä ollut mitään muistuttamista, jos Suomi arvioi tilanteen vaativan joukkojen siirtämistä Ahvenanmaalle. Sandlerin puolesta kuljetus voisi hyvin tapahtua odoteltaessa Ruotsin päätöstä osallistumisesta tarjottuun yhteistyöhön. Ulkoministeri oli esittänyt virkaveljelleen oman kantansa. Ruotsin hallitus sen sijaan ei ollut määritellyt kantaansa.⁴²

Sumu oli jo ehtinyt hälventyä⁴³ tunteja ennen kuin polkupyöräpataljoona alkoi siirtyä varattuihin aluksiin. Miehistön kuormaukseen ryhdyttiin klo 18.15, ja se päättyi 40 minuuttia myöhemmin. Hevosten, ajoneuvojen ja autojen kuormaaminen kesti sen verran kauemmin, että seuraavaa vuorokautta kerkisi kulua tunti, ennen kuin kaikki oli valmista. Hevoset täytyi kuormata nostokurkea käyttäen, ja se oli hidasta. Yleensä koko laivakalusto ei ollut oikein sopiva tällaiseen kuljetusoperaatioon. Merelle ei lähdetty, vaan jäätiin satamaan odottamaan seuraavaa aamua.⁴⁴

Kriisin väistyminen

Rudolf Holsti otti 29. 9. uudelleen puhelimitse yhteyden Rickard Sandleriin noin klo 20. Hän kertoi, että suomalaisten käsityksen mukaan neuvostolaivasto oli syysharjoituksissa ja että Helsingissä suhtauduttiin tilanteeseen verrattain rauhallisesti. Holsti oli neuvotellut pääministerin ja presidentin kanssa. Jos Münchenissä päästäisiin rauhanomaiseen ratkaisuun, Suomi ei tekisi Ruotsille esitystä. Mikäli kokous epäonnistuisi, tultaisiin Ruotsia pyytämään ensimmäisen vaihtoehdon mukaisesti toimiin Ahvenanmaan turvaamiseksi. Sandler oli tyytyväinen, että Suomen esitys rajoituisi tähän eikä koskisi ongelmallisempia asioita kuten taloudellista puolustusvalmiutta tai yhteistä kaupan suojelemista.⁴⁵

Tilanteen laukeamisen merkkejä oli havaittavissa jo ennen edellä selostettua puhelinkeskustelua. Kun ministeri Paasikivelle soitettiin ulkoministeriöstä klo 13.30, hänelle luvattiin hänen pyytämäänsä jatkuvia tietoja venäläisten laivojen liikkeistä. Mikään käytetyssä lähdemateriaalissa ei viittaa siihen, että tällaisia tietoja olisi välitetty Paasikivelle. Tilanne alkoi ilmeisesti rauhoittua päätöksentekijöiden tasolla jo iltapäivällä. Ministeriössä laadittiin sähkö, jossa käskettiin odottaa erityistä määräystä, ennen kuin aamulla sähkötetty esitys tehtäisiin Lontoossa, Pariisissa ja Washingtonissa. Tosin tämä odottamaan määrännyt sähkö lähti vasta seuraavan vuorokauden puolella.⁴⁶ Myös seikkaa, että laivat eivät lähteneet Turun satamasta sitä mukaan kun ne tulivat lastatuiksi, voi pitää merkinä tilanteen rauhoittumisesta.

Neuvostoliiton Itämeren-laivasto oli pitänyt jännitystä yllä Suomessa yhden ylimääräisen vuorokauden. Kriisi meni ohi, kun havaittiin, ettei laivaston läntinen kurssi enää jatkunutkaan kohti Ahvenanmaata. Tosin silläkin suunnalla havaittiin yksittäisiä sukellusveneitä. Ahvenanmaata ei uhannut mikään välitön vaara. Itämerellä käynyt laivasto-osasto oli illalla 29. 9. taas Hangon tasolla. Toinen osasto, johon kuuluivat risteilijä Kirov ja viisi hävitäjää, oli lähellä Osmussaarta. Jos laivojen sijainti oli uhkaava, niin uhka kohdistui Viron luoteisrannikkoon ja sen edustalla ole-

viin saariin. Laivat sijaitsivat siten, että niillä oli mahdollisuudet ryhtyä toimiin Saksan laivastoa vastaan. Itämeren-laivasto, joka oli lähtenyt liikkeelle ennen kuin tiedettiin Münchenin kokouksen koollekutsumisesta, näytti odottavan kokouksen tulosta Suomenlahden suulla.⁴⁷

Seuraavana aamuna pääosasto oli klo 7.30 matkalla itään Inkoon kohdalla ja puolitoista tuntia myöhemmin jo Porkkalan edustalla. Vasta tämän jälkeen alkoivat taisteluharjoitukset. Laivasto siirtyi harjoitellen itään päin ja palasi vielä 30. 9. satamaan. Harjoitukset jäivät huomattavasti lyhyemmiksi, kuin yleisesikunta oli syyskuun alkupuolella odottanut. Kolmesta päivästä kaksi ensimmäistä käytettiin Suomessa melkoista hermostuneisuutta aiheuttaneeseen purjehtimiseen aseisiin Suomenlahden suulle. Taisteluharjoitukset vietiin lävitse kolmantena päivänä kotimatalla.⁴⁸

Neuvostolaivaston siirtyminen takaisin itään vaikutti välittömästi ylimääräisten kertausharjoitusten kulkuun. Laivoissa osittain hyvinkin epämukavasti yönsä viettänyt pataljoona pääsi maihin 30. 9. aamulla. Purkaus alkoi klo 7.15 ja päättyi klo 10.30. Samaan aikaan annettiin käskyt Kankaanpähän kerätyn rykmentin varustamisen keskeyttämisestä. Lokakuun ensimmäisenä sotaväen päällikkö määräsi ylimääräiset kertausharjoitukset lopetettaviksi siten, että reserviläisten vapauttaminen aloitettiin 2. 10. ja saatettiin loppuun seuraavan päivän kuluessa. Upseeripäivystys lakkautettiin 3. 10., ja samana päivänä myös ulkoministeriö lopetti oman päivystyksensä sekä ilmoitti, että »tilanteen helpottumisen johdosta» Lontooseen, Pariisiin ja Washingtoniin 29. 9. sähkötettyä esitystä ei tehdä nyt. Mahdollisesti se tehtäisiin »piakkoin toisessa yhteydessä, jolloin lähetämme kirjalliset ohjeet». Näin olivat melkein kaikki syyskuun kriisin aikana tehdyt varotoimenpiteet purettu. Poikkeuksen muodostivat harjoituksiin määrätty Jääkäripataljoona 3 ja kolme pioneerijoukkuetta, jotka palasivat varuskuntiinsa vasta 18.—20. 10. 1938.⁴⁹

Syyskuun kriisistä selvittiin pelkällä säikähdyksellä. Mannerheimin mielestä kriisi oli hyvä opetus Pohjolan kansoille, jotka

kaikki alkaisivat nyt ymmärtää puolustuskyvyn merkityksen.⁵⁰ Pohjoismaissa kriisi oli paljastanut selvästi puolustusvalmiuden heikot kohdat. Mikäli kriisi olisi tullut kuukautta myöhemmin, ei Ruotsilla olisi ollut käytettävissään joukkoja ilman aikaavievää liikekannallepanoa. Yllätyshyökkäyksen sattuessa tämän kaltainen ajoittainen puolustusvalmiuden puute saattaisi vaikuttaa yleisen liikekannallepanon onnistumiseen tai epäonnistumiseen. Hyökkääjä voisi saavuttaa välittömästi sotilaallisia etuja, joiden myöhempi tasoittaminen muodostuisi suhteettoman raskaaksi.⁵¹

Ruotsi selvisi omalta osaltaan esille nouseesta ongelmasta erittäin vähällä. Tilanteen rauhoittumisen vuoksi se ei joutunut ottamaan virallista kantaa joukkojen lähettämiseen valtakunnan rajojen ulkopuolelle. Suomen ei puolestaan tarvinnut lähettää jo valmisteltua virallista esitystä v. Heidenstamin kautta Tukholmaan. Tehdyt esitykset olivat luonteeltaan enemmän tai vähemmän epävirallisia sondeerauksia, vaikka niiden tekijöillä oli virallinen asema. Ne eivät välttämättä edellyttäneet vastaukseksi Ruotsin hallituksen virallista kannanottoa. Kävi selvästi ilmi, että Holstin ja Sandlerin heinäkuun lopussa parafoima raportti, jossa sotilasviranomaisten tekemät valmistelut hyväksyttiin jatkokehittelyn pohjaksi, ei merkinnyt sitä, että Ruotsi ilman muuta tulisi käytännössä toimimaan raportissa edellytetyllä tavalla. Esimerkiksi Ruotsin hallitus oli suostunut varaamaan reserviläisiä vain yhtä pataljoonaa ja kahta patteria varten. Se oli ratkaisevasti neuvotteluissa edellytettyä vähemmän. Ahvenanmaan-kysymyksessä vallinneen yksimielisyyden rajoja ei siten jouduttu määrittelemään kriisin aikana. Niin oli ehkä hyvä.

Ahvenanmaahan kohdistunut uhka arvioitiin Ruotsissa selvästi vähäisemmäksi kuin Suomessa. Cajanderin hallituksessa sosiaalidemokraatit eivät pitäneet tilannetta niin pahana kuin porvarilliset ministerit sitä pitivät. Yleisesikunnan operatiivisen osaston päällikkö ja puolustusneuvoston sihteeri, eversti A. F. Airo sanoi jostain syystä Ruotsin sotilasasiamiehelle, joka tiedusteli häneltä kriisiviikon tapahtumia, että hallitus oli kriisitunnelmissaan halunnut myöntää varat lastausharjoituksiin. Ne vietiin lävitse, kos-

ka oli hyvä hankkia kokemuksia. Näin vähättelevä selitys ei tyydyttänyt sotilasasiamiestä, joka tiesi liian paljon uskoakseen Airoa.⁵² Ilmeisesti ylin sotilasjohto ei pitänyt uhkaa aivan tavattomana. Tähän viittaa tosiasia, että pataljoonan kuljettamiseen tarvittavien alusten varaamiseen ryhdyttiin vasta 29. syyskuuta.⁵³ Kuitenkin Ahvenanmaan asema arvioitiin sellaiseksi, että varotoimet olivat aiheellisia. Niihin oli ryhdytty jo viikkoa ennen neuvostolaivaston harjoitusten alkamista. Suursaaren katsottiin olleen vielä uhanalaisemmassa asemassa, mutta sen turvaamiseksi ei ryhdytty mihinkään poikkeuksellisiin toimenpiteisiin.⁵⁴

Lyhyiksi jääneiden ylimääräisten kertausharjoitusten aikana saatiin uutta tietoa ja kokemusta lyhyellä varoitusaikalla tehtävästä liikekannallepanosta. Syyskuun kriisi mahdollisti hyvän ja antoisan harjoituksen organisaatiolle. Tältä kannalta toimenpiteet täysin puolsivat paikkaansa.⁵⁵ Samalla kokeiltiin ensimmäisen kerran merkittävässä yhteydessä edellisenä vuotena uudelleen järjestetyn ylimmän sotilasjohdon toimintakelpoisuutta. Puolustusneuvoston puheenjohtajan tehtäviin kuului asetuksen mukaan muun muassa johtaa ja valvoa operatiivisten suunnitelmien valmistamista ja antaa niiden edellyttämiä, puolustusvalmiuden kehittämiseksi tarpeellisia ohjeita.⁵⁶ Kriisin aikana Mannerheim, tuleva ylipäällikkö, esitti tarvittavat toimenpiteet ja tavoitteet valtioneuvostoon päin. Suunnittelu tapahtui ainakin osittain puolustusministeriön ja puolustusneuvoston puheenjohtajan alaisen yleisesikunnan yhteistyönä. Käytännön käskyistä vastasi puolustusministeriössä sotaväen päällikkö alaisineen. Järjestelmä toimi. Näin ylimääräisistä kertausharjoituksista muodostui sotamarsalkan »kenraaliharjoitus» seuraavaa vuotta varten.

Syyskuun kriisi oli kokonaisuudessaan ollut vakava. Se kävi ilmi niin sotilasviranomaisten kuin hallituksenkin toimenpiteistä. Puolustusneuvosto, jonka puheenjohtaja sekä jäsenistä sotaväen päällikkö, yleisesikunnan päällikkö, armeijakunnan komentaja ja merivoimien komentaja olivat kriisin aikana olleet tärkeässä asemassa, päätti korostaa tätä vakavuutta. Neuvosto yritti sen avulla kääntää tapahtuneen maanpuolustuksen hyväksi. Puolustusneu-

voston mielestä oli sopiva hetki esittää hallitukselle maanpuolustuksessa havaitut heikkoudet sekä koettaa saada niihin parannusta. Perushankintaohjelman hidas toteuttaminen oli ehkä pahin sen hetken ongelmista. Kokouksensa tuloksena puolustusneuvosto päätti lähettää tilannetta valaisevan kirjelmän tasavallan presidentille.⁵⁷

Maanpuolustuksen pulmia laajasti esitelleessä kirjelmässä todettiin muun muassa, »että maamme ei ole tällä hetkellä puolustusvalmis. Jonkinlaista puolustusvalmiutta pyritään saavuttamaan perushankintojen avulla, mutta tapahtuu tämä, samoinkuin yleensä kaikki muukin, joka on yhteydessä maan puolustusvalmiuden kanssa, sellaisella hitaudella ikäänkuin valmistelu-aikaa olisi rajattomasti. Viime viikkojen tapahtumat osoittavat kuitenkin, että tämä aika voi milloin tahansa loppua. . . . Toivottavaa olisi, että nyt viimeksi kuluneet viikot olisivat olleet omiaan laajentamaan ymmärrystä puolustusvalmiudessa olevien puutteiden pikaisen poistamisen välttämättömyydestä.»⁵⁸

Kirjelmän lähettämistä seuranneena päivänä sotamarsalkka lähti jokasyksyiselle kylpylämatkalleen. Kaiken kaikkiaan matkalla, joka kulkisi usean maan kautta, oli tarkoitus viipyä jopa kuusi viikkoa. Tällä kertaa määränpäänä ei kuitenkaan ollut tavanomainen Bad Wildungen. Kohteen muutokseen lienee vaikuttanut myös se, ettei Mannerheim halunnut mennä Saksaan kylpemään, koska hän ei pitänyt Hitlerin menettelystä Tshekkoslovakian suhteen.⁵⁹ Tilalle tuli puolustusneuvoston jäsenen, kenraalimajuri Rudolf Waldenin suosima ja suosittama Montecatini.

Presidentille lähetetyn kirjelmän keskeinen teema ei jättänyt Mannerheimia rauhaan. Montecatiniä hän kuvaili ystävälleen Rudolf Waldenille sadepilvien leikkiä, niiden kerääntymistä ja hajoamista Toskanan taivaalla. Poliittiselle taivaalle kerääntyvät yhä tummemmat pilvet sen sijaan eivät hajoa itsestään sateeksi, »vaan maailman tulee — meidän valitettavasti olematta poikkeus — nopeimmassa mahdollisessa tahdissa varustautua kestämään suurin rajuilma, minkä ihmiskunta kai milloinkaan on läpikäynyt. Sitä lyhyttä 'armon aikaa', joka meille on suotu, ei saa nukkua

pois ministeriössä. Olisi varustauduttava koko sillä intensiivisyydellä, mihin sota pakottaa, kun se on jo syttynyt; näin on Saksa tällä vauhdilla varustautunut ja edelleen varustautuu.»⁶⁰ Saksan varustautuminen ei ollut hyvän vaan pahan, sodan valmisteleminen ennusmerkki.

LÄHDEVIITTEET

Lähdeviitteissä esiintyvä kirjain T ja sitä seuraava numero on sota-arkistossa säilytettävän materiaalin tulonumero. Puolustusneuvoston arkisto on sota-arkistossa. Käytettyä ulkoasiainministeriön (UM) aineistoa säilytetään ministeriössä. C. G. E. Mannerheimin arkisto, Rudolf Holstin kokoelma sekä G. A. Gripenbergin ja Wipert v. Blücherin päiväkirjat — viimeainittu mikrofilminä — ovat valtioarkistossa, Curt Kempffin kokoelma Kungl. Biblioteketissä ja C. A. Ehrensvärdin kokoelma Ruotsin valtionarkistossa Tukholmassa sekä Rudolf Waldenin paperit Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiön pääkonttorissa Valkeakoskella. Maalaisliiton eduskuntaryhmän valtuuskunnan pöytäkirjat ovat Helsingissä Keskustan ja maaseudun arkistossa.

1. v. Blücherin Kriegstagebuch 6. 10. 1938. G. A. Gripenbergin päiväkirja 11. 9. ja 13. 9. 1938.
2. UM 9 II A2, VI: Holsti — UM sähke 54/15. 9. 1938.
3. Juhani Suomi: Talvisodan tausta. Neuvostoliitto Suomen ulkopoliitikassa 1937—1939 I. Holstista Erkkoon, Helsinki 1973, s. 186—187. Keijo Korhonen: Turvallisuuden pettäessä. Suomi neuvostodiplomatiasa Tartosta talvisotaan 2. 1933—1939, Helsinki 1971, s. 124, 135—137, 166—167.
4. UM menevät sähkeet 1938, kiertosähkeet: C 29/14. 9. 1938. UM 9 II A2, VI: Holsti — UM sähke 52/14. 9. 1938.
5. T 10592/14: Käkisalmen sotilaspiirin esikunnan kertomus 29. 10. 1938. T 12063/20: Tulevat 1938, passim. T 12063/40: Passim. T 12063 II/AKE, 222: Passim.
6. T 19636 sekalaiset asiakirjat v. 1924 — 38: Puolustusneuvoston puheenjohtaja — puolustusministeri 20. 9. 1938.
7. v. Blücherin Kriegstagebuch 19. 9. 1938.
8. v. Blücherin Kriegstagebuch 6. 10. 1938.
9. UM 9 II A2, V—VI: Promemoria angående ... 8. 7. 1938 sekä Ahvenanmaan saarista neuvottelemaan määrättyjen ruotsalaisten ja suomalaisten valtuutettujen raportti 30. 7. 1938.
10. T 19636 sekalaiset asiakirjat v. 1924 — 38: Puolustusneuvoston puheenjohtaja — puolustusministeri 20. 9. 1938, Niukkanen marginaaliin tekemät muistiinpanot. Ehrensvärdin kokoelma: Ehrensvärdin päiväkirja 24. 9. 1938.
11. Suomi, mt. s. 241.
12. T 17648/4: Puolustusministerin päätös 22. 9. 1938 ylimääräisten harjoitusten järjestämisestä.

13. T 10592/14: Turunmaan sotilasläänin esikunnan kertomus 13. 10. 1938 ja Etelä-Pohjanmaan sotilasläänin esikunnan kertomus 20. 10. 1938. T 17648/4: Sotaväen päällikön »Käskey E. Poh. ja Tur. sliien ylimääräisten...» 23. 9. 1938. Kempffin kokoelma: Kempff — Adlercreutz 19. 10. 1938.
14. T 10592/14: Puolustusneuvoston puheenjohtaja — puolustusministeri 22. 9. 1938.
15. G. A. Gripenbergin päiväkirja 23. 9. 1938. UM menevät sähköet 1938: UM — Holsti sähköet H 53/23. 9. 1938, H 56/53/24. 9. 1938 ja H 58/56/24. 9. 1938.
16. T 10592/14: Yleisesikunta — puolustusministeriö 23. 9. 1938 laita-merkintöineen. T 12063, II/AKE 220—224: Takkula — JP 1, JP 4 ja II/AKE 23. 9. 1938.
17. Maalaisliiton eduskuntaryhmän valtuuskunnan pöytäkirja 23. 9. 1938. UM menevät sähköet v. 1938, kiertosähköet: C 31/28. 9. 1938. Kempffin kokoelma: Kempff — Adlercreutz 3. 10. 1938.
18. T 10592/14: Puhelinsanoma 1/23. 9. 1938 ja L. Sauramon kertomus ministeriön lkp-toimiston toimenpiteistä 22. 9.—3. 10. 1938.
19. T 10592/14: Liitekoelma 3 passim, sitaatti Käkisalmen suojeluskuntapiiriin XIII alueen kertomuksesta.
20. T 10592/14: Puhelinsanoma 2, puolustusneuvoston puheenjohtaja — puolustusministeri 26. 9. 1938 laita huomautuksineen, puolustusministeriön kirjelmä 488/38. J 3/26. 9. 1938, L. Sauramon kertomus ministeriön lkp-toimiston toimenpiteistä 22. 9.—3. 10. 1938 ja Helsingin sotilaspiiriin esikunnan kertomus 13. 10. 1938.
21. T 10592/14: Turunmaan sotilasläänin esikunnan kertomus 13. 10. 1938, A. Juutilaisen kertomus 3. 10. 1938, Etelä-Pohjanmaan sotilasläänin esikunnan kertomus 20. 10. 1938 ja T. Haakin kertomus 30. 9. 1938.
22. Ibidem.
23. T 10592/14: Puolustusneuvoston puheenjohtaja — puolustusministeri 26. 9. 1938, ministeriön kirjelmä 488/38. J 3/26. 9. 1938, puhelinsanoma 3/26. 9. 1938. UM menevät sähköet v. 1938: UM — Holsti sähkö H 60/26. 9. 1938.
24. T 10592/14: Puhelinsanoma 4/27. 9. 1938.
25. Krister Wahlbäck: Finlandsfrågan i svensk politik 1937—1940, Stockholm 1964, s. 85. T 2862/1: Katsaus sotilaspoliittisen aseman kehitykseen vuoden 1938 aikana, s. 52.
26. Wahlbäck, mt. s. 85. Kempffin kokoelma: Kempff — Adlercreutz 26. 9. 1938, 3. 10. 1938 ja 19. 10. 1938. UM 9 II A2, VI: Holsti — UM sähkö 62/24. 9. 1938.
27. Wahlbäck, mt. s. 85—88. Kempffin kokoelma: Kempff — Adlercreutz 26. 9. 1938 ja 3. 10. 1938. Ehrensvaridin kokoelma: Ehrensvaridin päiväkirja 26. 9. 1938. W. M. Carlgren: Varken — eller. Reflexioner kring Sveriges Ålandspolitik 1938—1939, Uddevalla 1977, s. 117—118.
28. Wahlbäck, mt. s. 85. v. Blücherin Kriegstagebuch 6. 10. 1938. UM tulevat sähköet v. 1938: Geneven-lähetystö — UM sähkö 64/27. 9. 1938.
29. T 13095/645: Yhteenyeto Neuvostoliiton Itämeren merivoimien toiminnasta syyskuun aikana 1938.
30. Ibidem. T 13095/645: Yleisesikunnan päällikkö — merivoimien ko-

- mentaja 7.9.1938. T 2862/6: Yleisesikunnan tiedoitus 1/28.9.1938.
31. UM tulevat sähkeet v. 1938: Lontoon-lähetystö — UM sähke 120/28.9.1938.
 32. T 2862/1: Katsaus sotilaspoliittisen aseman kehitykseen vuoden 1938 aikana, s. 52—53. T 13095/645: Yhteenveto Neuvostoliiton Itämeren merivoimien toiminnasta syyskuun aikana v. 1938. Kempffin kokoelma: Kempff — Adlercreutz 6.10.1938.
 33. Mannerheimin kokoelma: Puolustusneuvoston puheenjohtaja — tasavallan presidentti 28.9.1938.
 34. Aaro Pakaslahti: Talvisodan poliittinen näytelmä, UM:n poliittisen osaston päällikön päiviä ja öitä, Porvoo 1970, s. 24—26.
 35. UM menevät sähkeet v. 1938, kiertosähkeet: C 32.
 36. Suomi, mt. s. 264—266. T 2862/6: Yleisesikunnan tiedoitukset 1—3, 28.—30.9.1938. T 12063/20: Tulevat 1938, passim. T 12063 II/AKE, 222: Passim. T 12063/40: Passim.
 37. T 13095/645: Yhteenveto Neuvostoliiton Itämeren merivoimien toiminnasta syyskuun aikana v. 1938.
 38. v. Blücherin Kriegstagebuch 30.9.1938 ja 6.10.1938.
 39. T 10592/14: Sittkoff — Oinonen puhelinsanoma 14/29.9.1938 ja Turunmaan sotilasläänin esikunnan kertomus 13.10.1938. UM 9 II A2, VI: UM — Tukholman-lähetystö sähke T 34/29.9.1938.
 40. T 10592/14: Puhelinsanommat 9/28.9.1938 sekä 10 ja 11/29.9.1938.
 41. UM 9 II A2, VI: UM — Tukholman-lähetystö sähke T 34/29.9.1938, puhelinsanoma Tukholmaan 29.9.1938 klo 13.30 ja Pakaslahden laatima kirjeluonnos. Suomi, mt. s. 245—247.
 42. Wahlbäck, mt. s. 86—89 ja 414 nootti 38. Suomi, mt. s. 245—246. Holstin kokoelma 74: Holstin muistiinpanot puhelinkeskustelustaan Sandlerin kanssa 29.9.1938 klo 20.05.
 43. Suomi, mt. s. 246.
 44. T 10592/14: Turunmaan sotilasläänin esikunnan kertomus 13.10.1938.
 45. Holstin kokoelma 74: Holstin muistiinpanot puhelinkeskustelustaan Sandlerin kanssa 29.9.1938 klo 20.05.
 46. UM 9 II A2, VI: UM — Tukholman-lähetystö puhelinsanoma 29.9.1938 klo 13.30. UM menevät sähkeet v. 1938, kiertosähkeet: C 33/32/29.9.1938. Suomi, mt. s. 247.
 47. T 13095/645: Yhteenveto Neuvostoliiton Itämeren merivoimien toiminnasta syyskuun aikana v. 1938. Kempffin kokoelma: Kempff — Adlercreutz 6.10.1938. Holstin kokoelma 74: Holstin muistiinpanot puhelinkeskustelustaan Sandlerin kanssa 29.9.1938 klo 20.05.
 48. T 13095/645: Yhteenveto Neuvostoliiton Itämeren merivoimien toiminnasta syyskuun aikana v. 1938.
 49. T 10592/14: Liikekannallepanotoimiston lähettämät puhelinsanommat 12, 13 ja 15/30.9.1938, 16/1.10.1938 sekä 17/3.10.1938, armeijakunnan esikunta — sotaväen päällikkö 18.10.1938, Turunmaan sotilasläänin esikunnan kertomus 13.10.1938. UM menevät sähkeet v. 1938, kiertosähkeet: C 34/C 29/3.10.1938 ja C 36/C 33/3.10.1938.
 50. v. Blücherin Kriegstagebuch 6.10.1938.
 51. T 2862/1: Katsaus sotilaspoliittisen aseman kehitykseen vuoden 1938 aikana, s. 52.
 52. Kempffin kokoelma: Kempff — Adlercreutz 19.10.1938.

53. T 10592/14: Turunmaan sotilasläänin esikunnan kertomus 13.10. 1938.
54. Kempffin kokoelma: Kempff — Adlercreutz 6. 10. 1938.
55. T 10592/14: Liitekokoelma 3, passim.
56. Asetus 500/30. 12. 1937.
57. Puolustusneuvoston arkisto: Pöytäkirja 6. 10. 1938. G. Mannerheim: Minnen II, Helsingfors 1952, s. 77—80.
58. Puolustusneuvoston arkisto: Puolustusneuvosto — tasavallan presidentti 7. 10. 1938.
59. Puolustusneuvoston arkisto: Mannerheim — Kallio 6. 10. 1938. Stig Jägerskiöld: Mannerheim mellan världskrigen, Helsingfors 1972, s. 274.
60. Waldenin kokoelma: Mannerheim — Walden 17. 10. 1938.

Summary

THE SEPTEMBER CRISIS 1938

The opinion in Finland was not in favour of Hitler's policy when he placed increasing claims on Czechoslovakia in 1938. Germany was held responsible for the deteriorating international atmosphere. After mid-September 1938 some pre-emptive steps were taken in Finland due to the critical situation.

For the defence of the neutralized Aland Islands Swedish-speaking reservists were called up forming an infantry regiment, a bicycle battalion and a field artillery battalion. The troops stayed in their mobilization areas waiting for the situation to develop. The aim was to grant the inviolability of the Aland Islands together with Sweden according to previously sketched outlines. Sweden, however, did not prepare for a possible landing operation to the extent implied in the plans.

Another object for military pre-emptive measures was the coastal defence of the Gulf of Finland and Lake Ladoga. In these sectors home guard units were grouped in war threat formation on 23 September 1938. Some days later coastal artillery reservists were called up for extra refresher exercises to replace the home guardsmen.

The European crisis relaxed and the serious war threat lost momentum on 28 September 1938 when news spread of the Munich conference which was to take place on the following day. Finland, however, was an exception, because the crisis was felt to be most overhanging on 28 and 29 September. The reasons for the anxiety were the exercises of the Soviet Baltic fleet and the concentration of the navy towards the Baltic. The Aland Islands were felt to become threatened. On the night of 28 September the Government gave the military leadership the right to ship the bicycle battalion to Aland. At the same nightly conference Government decided to ask for aid from England, France and the United States. The Finnish ministers were to ask the three great powers to force the Soviet Union to accept the neutrality and territorial inisolability of Finland.

The Finnish Foreign Ministry established preliminary contacts with the Swedish government on 29 September. No official note on the safeguarding of Aland was delivered at this stage. The battalion was shipped, but it stayed in the harbour.

The tension began to relax as early as the evening of 29 September. This was due to the fact that the Soviet Navy changed course and finally stopped for the night by the entrance to the Gulf of Finland. On the next morning it returned east. This being observed Finnish authorities quickly cancelled the military precautions already taken. The Foreign Ministry for its part cancelled the plan concerning the acquisition of diplomatic support.